

עיון בדיאלוג פרותגורס/מירי כספי
מעקב אחרי עמדותיהם של פרותגורס וסוקראטס.

תוכן העניינים.

1. מבוא.
 - א. פתח דבר.
 - ב. צורת ההבעה בדיאלוג.
 - ג. מטרות עבודתי.
2. סכום הדיאלוג "פרותגורס" על פי מבנהו.
 - א. מבוא לדיאלוג.
 - ב. עמדתו של פרותגורס.
 - ג. עמדותיו של סוקרטס.
 - ד. שירו של סימונידס.
 - ה. התחדשות הדיון.
 - ו. סיום הדיאלוג.
3. הצגת הדעות בשאלה: מה שולט באדם ובמעשיו? (ציטוטים מהדיאלוג).
4. דיון בדעת סוקרטס הנוגדת את דעת הרוב.
5. עיון במאמר:

Socratic Akratic Action
Alfred R. Meele
Davidson College

אלטרנטיבות לדעת סוקרטס.
6. התייחסות ל"פרותגורס" מנקודת מבט המפרידה בין סוקרטס לאפלטון.
7. סכום.
8. ביבליוגרפיה.

א. פתח דבר.

אפלטון היה הפילוסוף הראשון שכתב חיבורים שממש נמצאים בידינו כיום. הוא היה תלמידו של סוקראטס מראשוני הפילוסופים של המערב. לפי מיטב ידיעתנו, סוקראטס לא כתב, הוראתו הייתה בעל-פה. רוב ידיעותינו על סוקראטס שאובות מכתבי אפלטון.

סוקראטס מת בשנת 399 לפני-הספירה. הוא היה אישיות דומיננטית באתונה במשך שנים רבות. הוא נידון למוות באשמת "כפירה וקלקול הנוער". מותו של סוקראטס וסיבת מותו, ציערו את אלה שאהבו אותו. אפלטון מתלמידיו הנאמנים החליט להנציח את מורו. אפלטון היה בן 31 בערך כשמת סוקראטס, והוסיף לחיות עד גיל 81. הוא ייסד את בית הספר המפורסם באתונה "אקדמיה" (שהייתה אב-טיפוס למה שמכונה היום אוניברסיטה). בתקופה זו החל אפלטון לכתוב את חיבוריו כדיאלוגים סוקראטיים - שיחות פילוסופיות שבהן סוקראטס היה המוביל.

אפלטון החייה את מורו בכך שסוקראטס היה מוביל הדיאלוג עם מסר שלמרות הכול הוא לא מת, הוא עדיין חי, שואל את אותן שאלות מביכות ומכשיל אחרים בטיעונו. הדיאלוגים הסוקראטיים הגנו על שמו הטוב של סוקרטס וגם הוכיחו שהוא הורשע בשוגג, היה המחנך הגדול של הצעירים ולא משחית המידות הגדול.

ב. צורות ההבעה בדיאלוג.

"פרותגורס" הינו אחד הדיאלוגים מקבוצת הדיאלוגים המוקדמים שנכתבו על ידי אפלטון. בדיאלוג זה העשייה הפילוסופית מתרחשת על פי דרכו של סוקראטס, שמטרתה שימור הרוח הסוקראטית.

בדיאלוג "פרותגורס" מתואר סוקראטס כשהוא דן בשאלות שהיו מעינינו בדרך כלל - בשאלות מוסריות. הדיאלוג נכתב בצורת אלנכוס (elenchos) - חקירת שתי וערב שבה סוקראטס השואל ובן שיחו המשיב. השאלה העיקרית היא בנוסח: מהו X? סוקראטס מבקש הגדרה של מושג. המושגים שסוקראטס מבקש את הגדרתם הם מתחום המוסר שראוי לכל אתונאי להיות ניחן בהן. סוקראטס מציג עצמו כמי שאינו יודע את התשובות לשאלותיו.

לדיאלוג יש דפוס מסוים: סוקראטס נקלע כביכול לשיחה עם אדם המניח כמובן מאליו שהוא יודע את משמעותו של איזה מונח מוכר מאד. תוך כדי שאילת שאלות מעמיד סוקרטס את בן שיחו ב"חקירה סוקראטית" ומראה לאותו אדם - ומה שחשוב עוד יותר - לצופים מסביב שכלל אין להם תפיסה ברורה של אותו מושג כפי שסברו בתחילה.

כשסוקראטס מראה שהתשובה לא מתאימה, הוא מראה שאין תשובה מוצקה לשאלה ובעקבות זאת יש הבנה עמוקה יותר של הבעיה מכפי שהייתה קודם.

צורת הכתיבה שבחר אפלטון - דיאלוג - מעלה שתי בעיות חשובות:

- עד כמה מי שרעיונותיו נמסרים לנו הוא סוקראטס ההיסטורי "האמיתי" ועד כמה הוא דמות דרמטית שיצר אפלטון? הרי בסופו של דבר נכתב הדיאלוג אחרי מותו של סוקראטס.

- מהן השקפותיו של אפלטון עצמו? למעשה כל ההשקפות מובעות על-ידי דמויות אחרות ולא על ידי אפלטון.

נראית לי מאוד- בהקשר לבעיות אלה- דעתו של אחד מחוקרי אפלטון מהחשובים בעולם – פרופסור מיילס ברנייט (burnyeat) פרופסור לפילוסופיה עתיקה באונברסיטת קיימברג'. הוא טוען ששאלות אלה לא צריכות להטריד אותנו מאחר שמן הדמות "סוקראטס" כפי שאפלטון מתאר את דמותו, עולה דרכו של סוקרטס כדוגמה אישית לאדם "שחשב בשביל עצמו ושהיה יכול לדחות מסקנות שהיו יקרות לו זמן רב באם יתברר שהן מוטעות ולימד אחרים לעשות את אותו הדבר. הדבר החשוב הוא החיפוש ותהליך החקירה שצריך להיות מלווה בהבנה דרוכה לאן היגענו ומאיין". כלומר הנחותינו לאמונותינו פתוחות לחקירה מתמדת. המסקנות הן רק אבני ציון בדרך לשאלות נוספות.

בדיאלוג "פרותגורס", מתעמת סוקראטס עם גדול הסופיסטים – פרותגורס. ברוב רובו של הדיאלוג מספר לנו סוקראטס בגוף ראשון את פרטי שיחתו עם פרותגורס. בדרך זו אפלטון מעלה על נס את גדול הסופיסטים. למרות חילוקי הדעות ביניהם, מתואר פרותגורס בצורה מעוררת כבוד ואף במידה של אהדה כשסגנונו היא לשון הדיון המנומס.

ג. מטרת עבודתי.

בהמשך עבודתי לאחר דברי הפתיחה :

- אעשה סקירה של הדיאלוג תוך מעקב אחרי עמדותיהם של פרותגורס וסוקראטס.
- אציג ויכוח בין דעה שמציג סוקראטס כדעתו בדבר "הידיעה... השלטת באדם... ושאדם הכיר לדעת, אי אפשר לו שיכריחונו דבר שבעולם לעשות מעשה שלא תצוונו הידיעה" לבין דעות של אחרים ושאותם הוא שולל " שפעמים רבות יודע האדם את הדברים הרעים, שרעים הם ואף על פי שניתנת לו האפשרות שלא לעשות אותם, בכל זאת הוא עושה אותם מהיותו נדחף ומבלבל על ידי ההנאות"...
- אציג מחשבות אלטרנטיביות לדעה אשר מוצגת ע"י סוקרטס, תוך כדי עיון במאמר :

Socratic Akratic Action /Alfred Rmele

- אתייחס לדעת סוקרטס מנקודת מבט אשר מפרידה בין סוקרטס ואפלטון ואציג את דעתו המאוחרת של אפלטון בנושא הנדון.

1. סכום הדיאלוג "פרותגורס" על פי מבנהו.

א. מבוא לדיאלוג

המבוא משמש הכנה להופעתו של פרותגורס. מתוארת בו הפגישה בין סוקרטס לפרותגורס. בנוכחות קהל רב בביתו של אחד מעשירי אתונה שם פרותגורס מתארח. בתחילה מעיר צעיר הקרוי היפוקראטס את סוקרטס כדי למהר ולפגוש את הסופיסט המפורסם – פרותגורס. המבוא מעלה לדיון כמה שאלות ראשוניות : מיהו הסופיסט, מה

הוא יודע לעשות? האם הולכים לסופיסט כדי לרכוש מקצוע או לקבל חינוך? האם לא מסוכן להפקיר בידו את הנפש ועוד לשלם לו על כך? הרי לבטים קשים מלווים אותנו לפני שאנחנו מפקירים בידי רופא את גופינו.

סוקרטס שואל: מהי הסחורה שהסופיסט רוצה למכור לנו, והאם כדאי לקנות אותה? תוך כדי שיחה מצהיר פרוטגורס: (316-317) "סופיסטן אני ומחנך בני אדם". לימוד זה הוא: תבונה נכונה בענייניו שלו, שיכלכל את ענייני ביתו על הצד הטוב ביותר, ובענייני המדינה שיהיה מסוגל ביותר לעסוק בענייניה למעשה ולייחד עליהם את הדיבור." מהכרזה זו מובן, שפרוטגורס מלמד ורוצה להקנות לתלמידיו את הסגולות הטובות הדרושות להם כדי להצליח בחיים של עצמם ובענייני המדינה. בתגובה, סוקרטס מטיל ספק באפשרות ללמד את הסגולות הטובות משתי סיבות:

ראשית, הדמוקרטיה היוונית אינה מכירה במומחים למדינאות מאחר והיא מתייחסת שווה לכל אדם. שנית, בניהם של מדינאים גדולים הם לעיתים קרובות לא יוצלחים, מכאן משתמע שמדינאים אלה לא הצליחו לחנך את בניהם. באופן זה מועלית לדיון השאלה: האם הסגולה הטובה ניתנת ללימוד? לדעת סוקרטס 320-321 "אינני סבור, כי הסגולה הטובה ניתנת ללימוד." כי אם הסגולה הטובה ניתנת ללימוד, אז משמעות הדבר צריכה להיות, שהסגולה הטובה היא ידיעה מסוג מסוים. ואם הידיעה היא המכנה המשותף של כל הסגולות הטובות, האם לא מדובר כאן בעצם בסגולה אחת ויחידה?" לפי כך מציע הדיאלוג פרוטגורסס שלוש דעות סוקרטיות:

1. הסגולה הטובה אינה ניתנת ללימוד.

2. הסגולה הטובה היא הידיעה.

3. הסגולה הטובה היא אחת.

ב. עמדתו של פרוטגורס. (320 ג-328 ד)

פרוטגורס בוחר להציג את עמדתו תוך כדי סיפור מיתוס. הוא מספר במיתוס שלו ובין היתר מדגיש שכל בני האדם ניחנו ברגשות של צדק ובושה ומסביר שלדעתו הסגולה הטובה נקנית בלימוד, כלומר החינוך מתאפיין בתור תהליך רכישת וביסוס התכונות הטובות. האמצעים החינוכיים שפרוטגורס מדגיש הם הביקורת והענישה לצורך הרתעה ותיקון מידות. מסקנת פרוטגורס היא: הסגולה הטובה ניתנת ללימוד, אך אין זו ידיעה.

ג. עמדותיו של סוקרטס.

עמדות אלו עולות מתוך דיון וויכוח עם פרוטגורס. הדיון מורכז משני חלקים:

1. (328 ד-333, ליבס א 33-39)

השאלה העולה לדיון היא שאלת היחס בין הסגולות הטובות השונות. בסך הכול נמנות חמש סגולות: צדק, יישוב הדעת- מתינות, חסידות, חכמה ואומץ לב.

האפשרות העולה היא, שהסגולה הטובה היא דבר אחר, והסגולות הטובות הן חלקיה, וכדי להבהיר את היחס שלם - חלק, משתמשים בשני דימויים - חלקי הפנים וחלקי הזהב שבאמצעותם יבדילו בין שתי המשמעויות של המשפט: " הסגולה הטובה היא אחת"

בדימוי חלקי הזהב, כל חלק זהב עשוי זהב. לומר שהסגולות הטובות השונות הן כחלקי הזהב פירושו לומר שבכולן יש מרכיב זהה לגמרי, ושמרכיב זהה זה עושה אותן לסגולות טובות. אמנם ההבדלים הם משניים לגמרי. על פי דימוי זה, כשטוענים שהסגולה הטובה היא אחת, פירושו לטעון שכל הסגולות הטובות דומות זו לזו. כמו במקרה הזהב, לכולן יש מהות אחת. זאת אומרת שמי שניחן באחת הסגולות הטובות ניחן ממילא בכולן. בדימוי חלקי הפנים, הסגולות הטובות נבדלות זו מזו כשם שאיברי הפנים, אף, פה, עיניים וכו' נבדלים זה מזה. ואף על פי כן הן מתלכדות לפנים. על פי דימוי זה, אין שום תכונה משותפת לסגולות הטובות השונות, אלא הן מצטרפות ביחד לשלמות אחת באדם. מדימוי זה לא משתמעת שום תלות הדדית הכרחית בין הסגולות הטובות השונות.

סוקרטס מודה שהסגולה הטובה היא אחת, בדומה לחלקי הזהב.

פרותגורס לעומתו סבור שהסגולות הטובות הן כחלקי הפנים מנימוקים אלה:

1. הסגולות הטובות נבדלות בפעולתן זו מזו. לכל אחת מן הסגולות תחום פעילות משלה, תפקיד משלה ולכן בסופו של דבר היא כושר מיוחד.
2. זה אפשרי שאדם יהיה ניחן בסגולה אחת ולא באחרת.

תחילה מנסה סוקרטס לערער את נימוק 1, אבל הדיון לא הוביל למסקנה ברורה. פרותגורס מוכן להודות במקצת שישנו בכל זאת מעט דימיון בין הסגולות השונות.

סוקרטס לא מסתפק בכך ומביא טיעון שאפשר לכנותו "הטיעון על סמך הניגודים" (332 א-333 ג ליבס א 29-26). טיעון זה אמור להוכיח כי כל הסגולות הטובות הן סגולה אחת, בדומה לחלקי הזהב. סוקרטס עושה כמה הקדמות כי להגיע לעיקר. הוא טוען:

1. חוכמה ואיוולת הם ניגודים.
2. יישוב הדעת ואיוולת הם ניגודים.
3. לכל דבר אחד יש רק ניגוד אחר. לכן חכמה היא יישוב דעת.

סוקרטס התכוון להוכיח את הזהות והאחדות (כחלקי הזהב) של כל הסגולות הטובות. אולם סוקרטס לא שכנע את פרותגורס בדוגמאות שהעלה והרגיש שהטיעון לא הוביל למסקנות שרצה, לכן סוקרטס לוקח פסק זמן ארוך.

- ד. שירו של סימונידס. (334 ג-349 א, ליבס א 56-40) בפסק הזמן נערך דיון בשירו של סימונידס, בדיון זה מבהיר סוקרטס שהשירה אינה יכולה להיות מקור להשקפות מוסריות, וזאת בגלל האפשרויות לפרשה באופנים שונים ומנוגדים.
- ה. התחדשות הדיון בשאלות האחדות של הסגולות הטובות. (349 א-351 ליבס 59-56)

השאלה העיקרית חוזרת ועולה הפעם בניסוח פשוט :

"האם חכמה, יישוב דעת, אומץ לב, צדק וחסידות הן חמש מילים לעניין אחד, או כל אחד מהמילים האלה מוסבת על הוויה מיוחדת ועל עניין בעל פעולה משלו?"

פרותגורס מוכן מייד להסכים עם סוקרטס, שמדובר כאן על "מילים לעניין אחד" חוץ מ"אומץ לב" שכן ישנם רשעים אמיצים.

בהמשך נסב הויכוח על אומץ לב בלבד והמטרה של סוקרטס היא להוכיח שאומץ לב הוא ידיעה. ואם אומץ לב היא ידיעה אזי כל אחת מחמשת הסגולות הטובות היא ידיעה וכולן זהות זו עם זו. או במילים אחרות: הסגולה הטובה היא ידיעה לכן הסגולה הטובה היא אחת.

תחילה מביא סוקרטס טיעון פשוט, בו הוא מבחין בין אומץ לב לתעוזה. תעוזה איננה אומץ לב אם אין בבסיסה בקיאות או ידיעה אלא היא שיגעון. פרותגורס אינו משתכנע ומשום כך, פותח סוקרטס במערכת טיעונים חדשה.

1. סיום הדיאלוג: (351 ב- 362, ליבס 59-62)

סוקרטס טוען, שהטוב זהה עם ההנאה, והרע זהה עם כאב או סבל. ועל השאלה איך לבחור ומה לבחור- מה לעשות? קובע סוקרטס שהעשייה כרוכה בחישוב ההנאות והכאבים בהווה ובעתיד, הנובעים מן המעשה. תחשיב ההנאות והכאבים מחייב ידיעה. מוג לב הוא זה שאינו יודע לחשב נכון את ההנאות והכאבים. ואומץ לב קשור לידיעה כזאת. לכן אומץ לב הוא זה שאינו יודע לחשב נכון את ההנאות והכאבים. ואומץ לב קשור לידיעה כזאת. לכן אומץ לב הוא ידיעה ככל שאר הסגולות הטובות שלגביהם כבר הוסכם שהם ידיעה. לכן הסגולה הטובה היא אחת.

על אף מסקנה ניצחת זו, הדיאלוג פרותגורס מסתיים בלי הכרעה בוויכוח בין סוקרטס ופרותגורס, כלומר באפוריה – מבוכה של חוסר מוצא. חוסר מוצא זה בא לידי ביטוי בכך שאי אפשר לזהות את הסגולה הטובה עם הידיעה ולהכחיש את האפשרות להורות וללמד אותה. בדיאלוג פרותגורס מביע סוקרטס שתי השקפות סותרות זו את זו.

3. הצגת הדעות בשאלה: מה שולט באדם ובמעשיו?

א. ציטוטים מדעות סוקראטס:

- עמ' 352. "הידיעה.. שלטת באדם.. ושאדם הכיר לדעת טוב ורע, אי אפשר לו שיכריחנו דבר שבעולם לעשות מעשה שלא תצונו הידיעה."

- עמ' 357. "אין דבר חזק מן הידיעה, אלא כשדבר זה מצוי באדם-, שולט הוא תמיד גם על ההנאה וגם על כל השאר. פעולה ששוגים בה בלא ידיעה נעשית בסכלות יוצא איפה שזאת הכניעה בפני ההנאה."

- עמ' 357. "מחוסר ידיעה שוגים אלה השוגים בבכירת ההנאות והייסורים- ואלה הם הטובות והרעות – ולא רק מחוסר ידיעה אלא גם.. מחוסר ידיעה מודדת"

עמ' 358. "הכניעה בפני עצמו, אינה אלא סכלות. וההתגברות על עצמו אינה אלא חכמה."

- ב. ציטוטים מדעות האנשים כפי שמועלות ע"י סוקרטס.
- עמ' 354 – 355 "האדם יודע את הדברים הטובים ואינו חפץ לעשותם, מהיותו נכנע להנאות הרגע." (המגוחך שבדבר נראה לעין).
 - עמ' 351-352 "רוב האנשים.. אומרים שרבים יודעים מהו שטוב ביותר, ואינם רוצים לעשותו, אף על פי שיש בידם, ועושים דבר אחד.. –אומרים שהנאה צער או דבר אחר מאותם דברים.. השתלט על אלה שעושים כן"
 - עמ' 354-355 "שפעמים רבות יודע אדם את הדברים הרעים שרעים הם, ואף על פי שניתנת האפשרות שלא לעשות אותם, בכל זאת הוא עושה אותם, מהיותו נדחף ומבולבל על ידי ההנאות, הלו רוב האנשים סבורים שהידיעה איננה לא חזקה ולא מדרכת ולא שלטת. שכן אינם חושבים עליה כעל עניין שכזה, אלא שפעמים רבות יש באדם ידיעה, ולא הידיעה שולטת בו אלא משהו אחד: פעמים כעס, פעמים הנאה, פעמים צער, לעיתים אהבה, ופעמים רבות פחד, ועל הידיעה חושבים הם שהיא ממש שפחה הנגררת כה וכה בידי כל השאר".

4. דיון בדעת סוקרטס הנוגדת את דעת הרוב.

רוב האנשים טוענים שהטוב אינו זהה עם ההנאה. הם "אומרים שרבים יודעים מהו שטוב ביותר ואינם רוצים לעשותו, אף על פי שיש שבידם, ועושים דבר אחר"

"פעמים רבות יש באדם ידיעה ולא הידיעה שולטת בו משהו אחר: כעס, הנאה... צער... אהבה... פחד..."

"להיכנע להנאות ובשל כך לא לעשות את הטוב ביותר, אף על פי שהכירוהו לדעת."

"פעמים רבות יודע אדם את הדברים הרעים שרעים הם, ואף על פי שניתנת האפשרות שלא לעשות אותם, בכל זאת הוא עושה אותם, מהיות נדחף ומבולבל על ידי ההנאות."

סוקרטס תוקף את הדעה המקובלת בנוגע לכניעה להנאות שהיא תוצאה מחולשת הרצון על פי היוונים: "אי שליטה- (אקרסיה). על פי הדעה המקובלת, חולשת הרצון מתבטאת בזה שאדם עושה מעשה רע אף על פי שהוא יודע שהמעשה רע, והוא עושה אותו משום שהוא נכנע להנאות או ליצר".

לדעת סוקרטס לעומת זאת, כל אי שליטה כל כניעה להנאות או ליצר פירושה טעות בחישוב הנאות, כלומר ביטוי של בורות. מאחר שזיהינו את הטוב עם ההנאה ואת הרע עם הסבל, הרי לא ייתכן מעשה שהוא גם מהנה וגם רע. מעשה שנחשב למהנה ורע אינו אלא מעשה מהנה בהווה אך מוביל לסבל רב יותר בעתיד. ומעשה טוב שלכאורה הוא בלתי מהנה, הוא מעשה שמוביל להנאה עתידית.

סוקרטס מכחיש את אפשרות חולשת הרצון או אפשרות של אי שליטה באמצעות הקביעה:

"אין איש הולך מרצונו לקראת הרע בעיניו ואינו בוחר בו". מאחר והטוב זהה עם הנאה והרע זהה עם סבל, אזי הידיעה של הסגולה הטובה אינה אלא הידיעה של תחשיב ההנאות והכאבים. כלומר שיקול הדעת המוסרי הופך בזה לאמנות- אמנות המדידה.

ההשקפה שהמוסריות של כל מעשה צריכה להיקבע אך ורק על פי תרומתו להנאה ולסבל נקראת הדוניזם. נשאלת השאלה: האם סוקרטס היה הדוניסט?

בדיאלוג פרוטגורס משתמש סוקרטס בהשקפה שהאושר זהה עם ההנאה כאשר בדיון הוא מעלה דעות מקובלות ע"י פרוטגורס. ההדוניזם מועלה בהקשר למטרה העיקרית של הדיאלוג – להוכיח את אחדות הסגולה הטובה: שכל הסגולות הטובות המיוחדות – חוכמה, צדק, יישוב דעת, חסידות ואומץ- מאוחדות בסגולה האחת, בזה שבכולן הידיעה היא העניין המהותי. כאשר הקושי הגדול היה להראות שאומץ לב הוא ידיעה, העלה סוקרטס את הרעיון שהחלטה לעשות מעשה תלויה בתשובה לשאלה: באיזו מידה המעשה תורם להנאה שלנו ומונע את הסבל או הצער שלנו? הידיעה שיודע מי שניחן באומץ לב היא הידיעה איך להעריך את הסכנה וזאת היא הידיעה איך לערוך את חשבון ההנאות והכאבים בהווה ובעתיד. כמובן, שחשבון הנאות וכאבים זה מאפשר ואף ממליץ להקריב הנאות בהווה או אף לסבול בהווה, למען הנאות גדולות עתיד. (לדוגמה: כאשר הולכים לרופא שיניים).

באמצעות הזיהוי של האושר עם ההנאה בדיאלוג פרוטגורס, השיג סוקרטס את ההגנה על אמונתו ששום אדם אינו עושה רע מרצונו. לעומתו הדעה המקובלת: אדם עושה רע מרצונו כאשר תאוותו גוברת על הכרתו כלומר ההנאה מכניעה את הסגולה. אך אם מקבלים את ההשקפה שהסגולה הטובה מכוונת תמיד להשגת ההנאה אז המאבק בין היצר ובין ההנאה לא קיים. כל כניעה ליצר על חשבון הסגולה אינה אלא טעות בחישוב ההנאות, כלומר הקרבת הנאה גדולה עתידה לטובת הנאה קטנה מיידית. סוקרטס אומר בעצם פרודקס: ששום אדם אינו נכנע ליצר וכל אדם נכנע רק לטוב. (פרוטגורס 335 א-ה, ליבס א 63-64)

את ההדוניזם שקיים בפרוטגורס מבקר סוקרטס בדיאלוגים אחרים.

5. עיון במאמר: Socratic Akratic Action

Alfred R Mele

Davidson College

אלטרנטיבות לדעה של סוקרטס.

במאמרו מצהיר מחבר המאמר על כוונתו לבחון דעות אלטרנטיביות לדעה הנחרצת שמציג סוקרטס כאמור בדיאלוג פרוטגורס.

הוא מתנגד במאמרו לדברי סוקרטס ומצביע על מקרים שהם אנשים מבצעים פעולות מכוונות שנוגדות באופן מודע את התפיסה שלהם על מה שטוב בשבילם.

הם עושים פעולות אלה כתוצאה מחולשת הרצון, מאי שליטה על היצרים כתוצאה מרצונם בסיפוק והנאה מידיים.

יחד עם זה מדגיש מחבר המאמר, שקיימים מצבים אשר בהם מתנהגים אנשים בניגוד לדעתם או החלטתם הקודמת וזה לא בהכרח שינוי שנובע מאי שליטה וחולשת הרצון אלא שינוי שבא בעקבות שיקול דעת מחדש על מה שמותר ורצוי לעשות בסיטואציה מסוימת.

הוויכוח שנובע משלילתו של סוקרטס את האפשרות באנשים יעשו פעולות מודעות אשר נוגדות את תפיסתם לגבי מה שטוב בשבילם כתוצאה מאי שליטה וחולשת הרצון, הפנה את הזרקור לנקודה חשובה: שינוי מודע שאנחנו עושים במחשבתנו לגבי החלטה מוקדמת שהחלטנו, מהווה אף היא חשיבה כתוצאה מאי שליטה. כלומר במקרים של סטייה מההחלטות שהחלטנו אנחנו פועלים לפני שיפוטינו, אבל השיפוט עצמו הוא חריגה מהערכים שלנו, מההחלטה שהחלטנו שהיא הנכונה.

מחבר המאמר מציג במאמרו את סברותיהם של חוקרים נוספים אשר מפרשים את מצבי אי השליטה ו/או חולשת הרצון ומצביעים על ווריאציות של התופעה באירועים שונים.

התייחסותו של הפסיכיאטר: GIEORGE AINSLIE (1982, 1992)

Alfred R Mele מביא במאמרו את הגדרתו של הפסיכיאטר (Goerge Ainsle, 1982, 1992) לגבי המושג האקרסיה, את דעתו המורחבת והמנוגדת לדעתו של סוקרטס.

על השאלה מהי אקרסיה? הוא עונה:

אקרסיה היא תכונת אופי. מקורה במילה היוונית קרסיה, שמשמעותה חוזק, כוח. החוזק והכוח שמדובר בהם, הם החוזק והכוח של האדם לשלוט בעצמו, ברצונותיו.

א-פירושו לשלילה, לא, אי. תוספת האי למושג קרסיה- אקרסיה, הופכת את משמעות המושג ופירושו: שלילת הכוח, שלילת החוזק, אי שליטה, חולשת הרצון.

כשהאדם מזהה שהפעולה שהוא עומד לעשות היא בניגוד לשיפוט הקודם שלו והוא עושה את הפעולה שנוגדת את שיפוטו זוהי:

Socratic Akratic Action שמתרחשת ב: akrtic episode.

דוגמה לפעולה כנ"ל: סטודנט מחליט בבוקר שבאותו יום הוא ינוח ובערב הוא ילך מוקדם לישון ולא ילך למסיבה שחברו עורך וזאת כדי לא להיות עייף במבחן שיערך למחרת היום. כשבא הערב הוא מחליט שהוא רוצה ללכת ליהנות במסיבה יותר משהוא רוצה ללכת לישון, וזאת בניגוד להחלטתו הקודמת, ובהיותו מודע לכך שעייפותו תפגע בהישגיו במבחן.

ככול שזמן המסיבה מתקרב הרצון ללכת למסיבה עולה והרצון ללכת לישון מוקדם פוחת. השינוי בשיפוט הוא חולשה מרצון והאדם פועל לפי השיפוט החדש שלו וגם הפעולה היא כתוצאה מחולשת הרצון ומאי שליטה.

הסטודנט מזהה במודע שההליכה למסיבה זה רע – יפחית את שעות השינה וכתוצאה מכך הוא יהיה פחות מרוכז בבחינה והישגיו ייקטנו. הוא מודע לטוב שבמנוחה מקדימה כגורמת לריכוז שגורם להישגים טובים, ולכן מלכתחילה החליט ללכת לישון מוקדם. ככול שמתקרב הערב הוא משנה את החלטתו ובוחר ברע- הליכה למסיבה, כשהוא מודע למה שטוב בשבילו לעשות. הידע מה טוב קיים ולא משתנה, הבחירה לעשות את מה שמנוגד לטוב הוא במודע וזאת בשל רצונות ליהנות מיידית במסיבה.

התייחסותו של אריסטו (Aristotle Nicomachean Ethics 1150 11-13)

אריסטו מצביע על מצבים שהם אנשים מגלים אי שליטה ועושים פעולות שגורמות להם הנאות מיידיות ולעומתם ישנם אנשים שבאותם מצבים יגלו שליטה במעשיהם ולא יעשו את הפעולות כלומר יימנעו מהנאות מיידיות. כלומר כל בני האדם נמצאים בין מצב של שליטה מוחלטת אנקרטיה (ankratia) לבין מצב של אי שליטה אקרסיה. (akrasia)

ככל שעולה מספר הסיטואציות שבהם אדם הוא בעל שליטה עצמית חזקה כך הוא נמצא קרוב יותר למצב של אנקרטיה. ככול שעולה מספר הסיטואציות שבהן האדם כתוצאה מאי שליטה, מעדיף הנאות מיידיות נאמר עליו שהינו בעל שליטה עצמית לקויה.

ישנם מצבים בפעולות בלתי נשלטות שבהן יש פיצול בין חולשת הרצון לבין שליטה עצמית. לא צריך לפרש כול פעולה חריגה של אי שליטה כחולשת הרצון.

דוגמה :

אישה שיש לה שליטה עצמית רבה בדרך כלל, עלולה במצב מסוים להיכנע לפיתוי בניגוד לשיפוטתה. זוהי פעולה שנעשתה בתוצאה משליטה עצמית לא מושלמת ולא מחולשת הרצון. זו מעידה חד-פעמית ועדין ברוב המקרים אישה זו מצליחה לשמור על שליטה מוחלטת.

דוגמה :

אדם מחליט לא לאכול בין הארוחות כדי להוריד X ק"ג ממשקלו. הוא מצליח תקופה מסוימת, הוא ער להחלטתו, אבל הוא מתפתה לאכול חטיף בין הארוחות ועושה זאת.

אפשר להסביר את אי השליטה בשני אופנים :

- א. למרות שהוא מודע להחלטתו הראשונה לא לאכול, הוא אוכל. זו פעולה של אי שליטה, חולשת הרצון. כי פעולתו נעשתה למרות שידע מה טוב יותר ועשה את הרע לעצמו.
- ב. כאשר הוא ממש בתוך הפעולה הנהנתנית, תוך כדי אכילה, הוא מחליט תוך שיקול דעת, שמוטב לאכול מאשר להימנע. גם זו פעולה של אי שליטה, אבל יש הבדל. הוא משנה את נקודת המוצא שלו מהו הטוב. לפני שהוא מבצע את הפעולה בעקבות השינוי בהחלטתו, הוא עושה רציונליזציה ומחפש ומבליט נימוקים שמחזקים את החלטתו לחזור בו מהחלטתו המקורית: עבדתי קשה היום ואני צריך להכניס לגופי קלוריות נוספות, אני אעשה ספורט ואשרוף קלוריות, ... אחרי שהוא החליט לפעול בניגוד להחלטתו המקורית, למרות שהוא יודע מה המחיר, הוא מארגן לו את הסיבות אשר מצדיקות את הפעולה אשר נוגדת את מחשבתו הראשונית, מבליט את המידע אשר מארגן את פעולתו ומקטין את המידע אשר מצביע על הנזק שקיים בשינוי החלטתו המקורית. עצם נתינת האישור לביטול החלטתו המקורית ולהתנהג בצורה חריגה ממה שקבע לעצמו מהווה כבר מצב של אי שליטה שלאחריה באה פעולה כתוצאה מאי שליטה.

במקרים שהסיטואציה היא כמו בסעיף ב' לעיל, טוען החוקר Cf. Sjoergand Jonson, שהסיטואציה מתאפשרת כתוצאה מתהליך ההשתלטות של היצר. אולם השתלטות היצר יכולה להימנע על ידי שליטה עצמית. אי השתלטות על היצר מצביעה על מצב של אי שליטה. מי ששליטתו העצמית מוחלטת לא היה עושה את השינוי בשיפוט בגלל השתלטות היצר אלא

היה מונע על ידי שליטה עצמית. מי שיש לו שליטה עצמית מושלמת היה נמנע מהחלטה לשנות את דעתו המקורית ללכת אחרי היצר.

6. התייחסות לפרותגורס

מנקודת מבט המפרידה בין סוקרטס לאפלטון.

בדיאלוג פרותגורס שהינו אחד הדיאלוגים המוקדמים בלטה גישה אחדותית לנפש האדם.

הנפש הוצגה כבעלת ממד אחד ויחיד- הממד ההכרתי מוסרי. אדם יודע או אינו יודע. לכל שאר הרגשות, היצרים והתשוקות אין שום חשיבות. בדיאלוג פרוטגורס למדנו כי בעיני סוקרטס, כל כניעה ליצר או לתאוה היא טעות בשיקול דעת, אשר נובעת מתוך אי ידיעה. לעומת זאת באחד הדיאלוגים המאוחרים "פוליטיאה" מוצגת תיאוריה פסיכולוגית על אופן פעולתה של הנפש. (הפסיכולוגיה הייתה חלק בלתי נפרד מן הפילוסופיה כמו תחומי דעת אחרים. הבחנה ברורה נערכה רק בסוף המאה ה-19)

אפלטון מבחין בין שלושה כוחות או חלקים בנפש.

1. ההיגיון- מגבש רצונות ודעות רציונאליות על יסוד שיקול דעת כללי בנוגע לטוב ולרע.
 2. העוז, להט: כאן הרצונות והדעות נובעות מרגשות לרוב חברתיים וההחלטות נובעות מן הדימוי העצמי וממה שמקובל בחברה.
 3. התאוות: כאן כולל אפלטון את כל אותן התשוקות והדחפים היסודיים אשר נובעים מצרכים ביולוגיים. הוא מדגיש בייחוד רעב, צמא ומין.
- חלוקת הנפש המשולשת נוסח אפלטון מציגה את הכניעה ליצר או לתאוה בתור מקרה שבו הנשמה אינה הרמונית ואין בכוחו של ההיגיון להשתלט על התאוה. בניגוד לסוקרטס כפי שמוצגת דעתו בדיאלוג פרותגורס, אפלטון מוצא כוחות אי-רציונאליים אשר עשויים אפילו להשתלט.
- מאחר וכל עמדה פילוסופית אשר מתנגדת להשקפות מקובלות ויוצאת נגד מה שנראה כעובדות ברורות מתקשה להחזיק מעמד, חוזר אליה אפלטון. וכך חוזר אפלטון לפתור את בעיית אי- השליטה מתוך התחשבות רבה יותר במה שנראה כעובדה. החלוקה המשולשת של הנפש מאפשרת לאפלטון להסביר את חולשת הרצון מהסוג של העדר שליטה או כניעה ליצר. אדם שנכנע לייצרו הוא זה אשר כוח מחשבתו מכיר בכך שעליו לנהוג בדרך מסוימת, אבל כוח התאוה מסית אותו בכיוון אחר, והוא עושה את ההפך.
- מן התיאוריה של אפלטון יוצא, שאדם אשר שולט בעצמו ונחוש בדעתו הוא זה שכוח העוז שלו מתחבר אל כוח הגיונו כדי להתגבר על כוח התאוות. אולם לא תמיד גובר כוח ההיגיון על התאוות. החלוקה המשולשת של הנפש מציגה את חולשת הרצון ככניעה ליצר, מאחר וכוח התאוה משתלט על האדם ומשאיר את ההיגיון המחשבה חסר כוח, וזאת בלי לשנות את ההיגיון המודע. לדעת אפלטון, חינוך נכון יכול למנוע מצבים כאלה, כך ששום אדם מחונך כהלכה לא יעשה אחרת מהגיונו.
- לדעתי לא כל מצב של חולשת הרצון הוא כניעה ליצר, לעיתים כאשר פועלים בניגוד לשיקול הדעת הנכון-הקונפליקט הוא בתחום כוח ההיגיון עצמו. הסכסוך הוא בין שני שיקולי דעת הגיוניים המתחרים ביניהם ולא בין ההיגיון לתאוה. לאפלטון כמובן היה בלתי אפשרי להכיר ששני שיקולי דעת הגיוניים יתחרו ביניהם.

בספר אתיקה ספר ז', פרק ג 1147 א 25-52 (ליבס 164-165) חוזר אריסטו אל הפרדוקס אשר "ירש" מסוקרטס. לדעתו, הפילוסוף אינו רשאי להשלים עם פרדוקסים שכאלה ועליו לפתור אפוריות שהרי "פתרון הקושיה הוא גילוי האמת." (1146 ב 7, ליבס 162)

לצורך הפתרון של בעיית אי השליטה העצמית הבעייתית, שבה הפועל עושה בדעה צלולה ההפך ממה שהוא מאמין בו, מגייס אריסטו את תורת ההיסק המעשי שלו. היסקים מעשיים אמורים לקבוע את שיקול דעתו של האדם ואת תכנון המעשה על שלביו השונים. מה שמאפיין את האיש שמאבד שליטה, לדעת אריסטו הוא שיש לו כנראה שני היסקים מעשיים מקבילים, שכל אחד עשוי להוביל למעשה שונה.

לדוגמה:

אדם נמצא במסיבה ומוגשת בה תקרובת. מצד אחד חושב האיש: כל מה שמתוק הוא טעים. התקרובת הזו מתוקה, מסקנתו: אני אטעם מן התקרובת. זה ההיסק הרע. מצד שני מודע האיש לסכנות שיש באכילת מיני מתיקה, הגורמת להשמנת יתר, וחושב שראוי להימנע ממזון עתיר-קלוריות. המזון הזה הוא עתיר קלוריות. מסקנתו: אני אמנע מלטעום מן התקרובת הזו. זה ההיסק הטוב.

מי ששולט בתאוותיו ושומר על בריאותו מתנהג לפי ההיסק הטוב. ומי שנכנע לתאוותיו ומאבד שליטה מתנהג לפי ההיסק הרע. האיש מכיר בערכו של ההיסק הטוב ובכל זאת מתנהג לפי ההיסק הרע. המאבד שליטה הוא רציונאלי בזה שהוא עורך שיקולי דעת מעשיים אך אין הוא רציונאלי לגמרי אחרת היה עושה השוואה בין שני ההיסקים ומעדיף את ההיסק הטוב.

סכום

בעבודה זו ניסיתי להראות (בעזרת הביבליוגרפיה) כיצד אי שליטה או חולשת הרצון היא בכלל אפשרית למרות טענתו של סוקרטס שאין דבר כזה.

המאמר שעסק בשאלה זו הוביל אותי למציאת הפתרון שבכתובים, לפרודקס שהשאיר סוקרטס בסיום הדיאלוג פרוטגורס.

הוא איפשר לי להגיע לראיה חדשה של התפתחות הדעות בין סוקרטס לאפלטון ובין אפלטון לאריסטו. הפתרון של אריסטו דומה לפתרון של אפלטון בזה שהוא נוקט חלוקה של הנפש. אלא שאצל אפלטון החלוקה היא להגיון מול תאוות (וחלק שלישי "עוזי"), ואי השליטה הוא אחד המקרים של ניצחון התאוות. אצל אריסטו החלוקה היא לשני שיקולי דעת. מי שמאבד שליטה מאבד, לפחות זמנית, את הקשר שלו עם ההיסק הטוב.

החידוש הגדול של אריסטו בתורתו הכללית על העשייה האנושית, ובעיקר בדפוס ההיסק המעשי הניח את היסוד להתפתחות הפילוסופיה של הפעולה על בסיס התורה האריסטוטלית, מאמצע המאה העשרים בערך.

העיסוק בנושא זה (ובקורס זה), החזיר אותי לפילוסופים הראשונים: סוקרטס, אפלטון ואריסטו אשר תרומתם למחשבה האנושית בפרט ולפילוסופיה בכלל ייחודית ומשמעותית.

7. ביבליוגראפיה.

יוסף ב. ליבס (תרגום), כתבי אפלטון, פרוטגורס, כרך ראשון, הוצאת שוקן ירושלים תל אביב תשכ"ו.
בריאן מגי, הפילוסופים הגדולים, מבוא לפילוסופיה המערבית, ספרי עלית הגג, ידיעות אחרונות,
ספרי חמד.

Davidson college , Socratic Akritic Action, Alfred R. Mele

Philosophical papers

Vol xxv (1996) , NO.3 V.25

שמואל שקולניקוב ואלעזר וינריב, פילוסופיה יוונית, האוניברסיטה הפתוחה.

חלק א : סוקרטס ואפלטון.

חלק ג : אריסטו.